

Michel Maffesoli

Η σημασία της ασημαντότητας

Από τις προσωπικές προτιμήσεις
στον κοινωνικό δεσμό

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΣΗΜΑΝΤΟΤΗΤΑΣ

Michel Maffesoli

Η σημασία της ασημαντότητας

*Από τις προσωπικές προτιμήσεις
στον κοινωνικό δεσμό*

Μετάφραση
Κυριακή Χρα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2022

Copyright © 2007: *Michel Maffesoli, Éditions de La Table Ronde, Paris*

Copyright για την ελληνική γλώσσα © 2022:

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, Λευκωσία

Τίτλος Πρωτοτύπου: *Au creux des apparences, Pour une éthique de l'esthétique*

Γλωσσική Επιμέλεια: *Νικόλαος Κ. Μινόπετρος*

ISBN: 978-9925-553-48-8

Όλα τα δικαιώματα ανήκουν στους ιδιοκτήτες του copyright και απαγορεύεται χωρίς τη γραπτή άδειά τους να αναπαραχθεί ολόκληρο το έργο ή μέρος του, με οποιοδήποτε μέσο.

Στον *Gilbert Durand*,
δάσκαλο και φίλο,
που με εισήγαγε
στην ελεύθερη σκέψη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
στην τρίτη έκδοση

«Όποιος σκέφτεται πιο βαθιά
αγαπά ό,τι είναι πιο ζωντανό.»

HÖLDERLIN

Κατάβαση στα μύχια των πραγμάτων: κάτι που μοιάζει παράδοξο, όταν πρόκειται για φαινόμενα! Αυτό είναι όμως το διακύβευμα του βιβλίου αυτού. Και τούτο φάνηκε ξεκάθαρα, όταν χρειάστηκε να μεταφραστεί ο τίτλος (*Au creux des apparences*) σε διάφορες γλώσσες. Θα επιλέγαμε το «κενό» των φαινομένων ή το «βάθος»; Και με ποιον τρόπο να επιστήσουμε την προσοχή του αναγνώστη –στόχος ακριβώς του στοχασμού αυτού– στο ότι ενίοτε τα φαινόμενα είναι το *χωνευτήριο*, όπου διαμορφώνονται οι διάφοροι τρόποι κοινωνικής συνύπαρξης;

Από την ίδια ενόραση ορμώμενοι, ο Νίτσε, ο Ζίμελ και βεβαίως ο Βαλερί δηλώνουν ότι σε ορισμένες εποχές, *το βάθος κρύβεται στην επιφάνεια των πραγμάτων*.

Ένα τέτοιο παράδοξο θα ήταν καλό να το αποδεχθούμε σε όλη του την απολυτότητα. Και για να γίνει αυτό, πρέπει να βρούμε εκείνα τα «μονοπάτια των λέξεων» που θα περιγράφουν μια βιωμένη πραγματικότητα και θα υπογραμμίζουν την ύπαρξη ενός ενεργείας φαντασιακού, στην απύθμενη αποτελεσματικότητα του οποίου αδιάκοπα προσφεύγουμε. Εν ολίγοις, θα ήταν καλό να μπορούμε, διαρκώς και εκ νέου, να επινοούμε (*inventer*), δηλαδή να φέρνουμε στο φως (*in-venire*) τον κόσμο που υπάρχει.

Και για να το πούμε με άλλους όρους, θα ήταν καλό να διαμορφώσουμε μια *σκέψη των περιστάσεων* (*pensée des circonstances*), που δεν θα είναι απλώς μια προσέγγιση περιστασιακή (*approche de circonstance*). Η πρώτη είναι απαιτητική, γιατί προϋποθέτει από εμάς να αναγνωρίσουμε ότι, για να σταθεί κανείς στο «ύψος

της καθημερινότητας», κατά την έκφραση του Μαξ Βέμπερ, πρέπει πρώτα να εντοπίσει τα συστατικά που τη συνιστούν: τα αρχαϊκά θεμέλια, δηλαδή, που εξασφαλίζουν δύναμη και αντοχή σε μια καθημερινότητα φτιαγμένη από ασήμαντα τελετουργικά, οι ανούσιες στιγμές, μια ζωή, με δυο λόγια, όπου επικρατεί μια ελαφρότητα χωρίς κάποια ιδιαίτερη ποιότητα. Μια ζωή, όμως, όπου, επειδή ακριβώς τίποτα δεν είναι σημαντικό, όλα έχουν αξία· κάτι το οποίο, εγκαίρως, περιέγραψα ως *δυναμική ερρίζωση* (*enracinement dynamique*), θέλοντας να επισημάνω ποια είναι η οφειλή του παρόντος στο παρελθόν. Είναι αυτό που ο Βάλτερ Μπένγιαμιν, με τη γνωστή του θεωρητική αυστηρότητα, ονόμαζε «συγκεκριμένο στο έπακρο». Εν συνόψει, το παρελθόν υπνώττει μέσα στο ενεργό παρόν. Εάν το αντιληφθούμε αυτό, μπορούμε να αναγνωρίσουμε την εσωτερική πραγματικότητα μιας εποχής, μπορούμε να κατανοήσουμε ποια είναι τα κρυφά της αποθέματα.

Τελειώς διαφορετική είναι η *περιστασιακή προσέγγιση* (*approche de circonstance*). Η προσέγγιση αυτή επιδίδεται στο να μειώνει, να υποβιβάζει, να αμαυρώνει τα ξεχωριστά εκείνα έργα που συνιστούν την πλούσια ασημαντότητα της καθημερινότητας. Δουλειά ανοήτων και λάβαρο της κοντόφθαλμης –βεβαίως– δημοσιογραφίας, η οποία δεν βλέπει ότι όσο αποκόπτεται από την πραγματική σκέψη, τόσο θα εξαντλεί, σε βάθος χρόνου, και τη δική της έμπνευση. Ευτυχώς που υπάρχουν ακόμα δημοσιογράφοι, οι οποίοι, έχοντας συνείδηση της γόνιμης διαλογικής σύνδεσης (*dialogique*) που υφίσταται ανάμεσα στο απόκρυφο (*ésoterique*) και στο κοινό για όλους νόημα (*exotérique*), είναι σε θέση να επιδείξουν το ανυπέβλητο σημείο της πνευματικής αξιοπρέπειας, δηλαδή την κρίση.

Η κρίση είναι κάτι το οποίο μας αφορά όλους, από τη στιγμή που έγνοια μας είναι να κατανοήσουμε το αιώνιο αυτό πρόβλημα που λέγεται κοινωνική συνύπαρξη.¹ Αιώνιο, αλλά ποτέ το ίδιο.

1. Στο πρωτότυπο: "être-ensemble", το οποίο στο εξής θα μεταφράζε-

Το χαρακτηριστικό αυτό εξηγεί και τη δυσκολία να αξιολογήσουμε, κατά τις μεγάλες πολιτισμικές τομές, τις βαθιές αλλαγές που συντελούνται στις κοινωνίες μας· αυτό ισχύει και με την αναδυόμενη μετανεωτερικότητα.

Πριν από είκοσι χρόνια, στην πρώτη έκδοση του βιβλίου, συνέχεια μιας μακρόπνοης εργασίας, είχα δώσει έμφαση σε αυτό που ο Ντιρκάιμ θα ονόμαζε «βασικά χαρακτηριστικά» της εποχής· σε ορισμένα βαθιά *ίχνη*, τα οποία όμως ελάχιστα λαμβάνονται υπ' όψιν από τους κοινωνικούς παρατηρητές, όπως είναι το αισθητό, η ηγεμονία των φαινομένων, η σημασία της φύσης και βεβαίως, η διολίσθηση από μια ισχυρή ταυτότητα προς ποικίλες ταυτίσεις –φαινόμενα που αποδεικνύονται ολοένα και πιο αδιαμφισβήτητα· φαινόμενα, των οποίων την ύπαρξη δύσκολα μπορούμε να αρνηθούμε, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε την τρέχουσα εξέλιξη. Υπήρξα προφητικός; Ναι, εάν με τη σεμνότητα που απαιτεί ο πραγματικός ανθρωπισμός θυμηθούμε ότι προφήτης δεν είναι εκείνος που μιλά «πριν» (από τους άλλους), αλλά «ενώπιον» (*πρό+φημί*) εκείνων στους οποίους απευθύνεται. Είναι εκείνος που λέει μεγαλόφωνα αυτό που οι περισσότεροι βιώνουν, αυτό που όλοι ανεξαιρέτως γνωρίζουν από μια ενσαρκωμένη γνώση (*savoir incorporé*), χωρίς στ' αλήθεια να το ομολογούν.

Έκτοτε, βιαστικά και ανενδοίαστα, κάποιοι επανέλαβαν κατά το δοκούν αυτές τις θεματικές. Δεν θέλω όμως να δώσω πολεμικό τόνο στον πρόλογο αυτόν. «Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν», ἀλλωστε, κατά την ευαγγελική ρήση. Υπάρχουν, εξάλλου, κάποιοι εχέφρονες που προτιμούν το πρωτότυπο από τα υποκατάστατα και λοιπά ερζάτς. Αυτοί ακριβώς μου ζήτησαν να επανεκδώσω το βιβλίο αυτό. Και το έκανα, με την ελπίδα ότι οι καλής θέλησης άνθρωποι θα μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν επωφελώς τις σκέψεις αυτές πάνω στην τρέχουσα εποχή.

Μπορούμε να ελπίζουμε ότι, ενάντια στην κατήφεια της επικοινωνιακά κυρίαρχης διανόησης, ενάντια στον «πνευματικό ηθικισμό» (κεφ. ΙΙ) που ευδοκιμεί στις μέρες μας, οι αναλύσεις που ακολουθούν θα μας επιτρέψουν να αναδειξουμε τον ακατάβλητο ηδονισμό (*hédonisme*), ο οποίος, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, εξασφαλίζει καθημερινά την κοινωνιακή (*sociétale*) επιβίωση.

Όπως δηλώνει και ο υπότιτλος του βιβλίου, αυτό ακριβώς είναι που συνιστά την *ηθική της αισθητικής* (*éthique de l'esthétique*), την οποία αδρομερώς αναλύω.² Πέραν των «κατηγορικών προσταγών» της νεωτερικότητας (εργασία, πρόοδος, λογική, κοινωνικό συμβόλαιο), πρέπει να τείνουμε ευήκοον ους σε αυτό που ο Ισπανός φιλόσοφος Ορτέγκα Υ Γκασσέτ –όμορφα, ειρωνικά– ονόμαζε «ατμοσφαιρικές προσταγές».

Το πνεύμα της δημιουργίας, η σημασία της φαντασίας, η αναγνώριση της αξίας των αρχετύπων είναι τα βασικά τους σημεία. Όλα αυτά μάς υπενθυμίζουν ότι η κοινωνική συναίνεση (*consensus social*) είναι επίσης –όπως δηλώνει και η ετυμολογία της λέξης– ένα *cum sensualis*, δηλαδή κοινά, μοιρασμένα συναισθήματα.

Θα μας ήταν πλέον αδύνατον να αρνηθούμε ή να αμφισβητήσουμε την *επιστροφή των φυλών*³. Και ίσως αυτό να είναι το κατεξοχήν χαρακτηριστικό της μετανεωτερικότητας: η αναβίωση προ-νεωτερικών στοιχείων.

Θα ήταν προτιμότερο, άλλωστε, από το να καταδικάσουμε εκ των προτέρων αυτές τις *αισθητικές κοινότητες*, να τις εξετάσουμε πρώτα. Πράγματι, το πνευματικό κλίμα της εποχής θέλει τη δι-

2. Στο έργο μου *Le Réenchantement du monde*, La Table Ronde (2007), διευκρινίζω τη διάκριση μεταξύ *ηθικού κανόνα* (*morale*) και *ηθικής* (*éthique*).

3. Με τον όρο «φυλή» μεταφράζουμε τον όρο «tribu» του συγγραφέα, ο οποίος διαφέρει από την ανθρωπολογική και εθνολογική σημασία της λέξης. (Σ.τ.Μ.)

ποκειμενικότητα. Η τεχνολογική ανάπτυξη (μπλογκ, όρκουτ, τσατ κ.τ.λ.), ο ψηφιακός «ιστός» εν ολίγοις, εδραιώνει, όπως θα λέγαμε, μια νέα συμβολική επικοινωνία.

Ο Μαξ Σέλερ, σε μια προφητική του έκφραση, έκανε λόγο για *ordo amoris*. Εγώ θα μιλούσα μάλλον για μια μορφή *κοινωνικού ερωτισμού (érotique sociale)*· για εκείνα τα φαινόμενα, δηλαδή, που στέλνουν στην κατηγορία των «αρχαιοτήτων της νεωτερικότητας» τον ατομικισμό και τον ναρκισσισμό, οι οποίοι υποτίθεται ότι θα ήταν κυρίαρχοι στις μέρες μας.

Καλώς ή κακώς, υπάρχουμε μόνο μέσω του βλέμματος των άλλων και υπό αυτό. Οι θρησκευτικοί ή πολιτικοί φανατισμοί το αποδεικνύουν. Οι αθλητικές, μουσικές ή καταναλωτικές μανίες, επίσης. Το ίδιο όμως συμβαίνει και με την ανάπτυξη της φιλανθρωπίας ή του εθελοντισμού, καθώς και με άλλες μορφές προσφοράς ή αλληλεγγύης, οι οποίες γίνονται καλύτερα κατανοητές ως μέρος αυτής της αισθητικής ατμόσφαιρας.

Γι' αυτό ακριβώς, ενάντια στους ηθικούς κομοφορισμούς και τις θεωρητικές ευκολίες, πρέπει να αντικρίσουμε κατάματα, με τόλμη και νηφαλιότητα, την κυοφορούμενη αυτή νέα *ηθική της αισθητικής*. Σώμα και πνεύμα, υλισμός και μυστικισμός, φύση και πολιτισμός διαπλέκονται σε ένα μπερδεμένο κουβάρι, το οποίο ξαναδίνει νόημα στην *ολότητα* του είναι, προσωπικού ή συλλογικού. Ή μάλλον, στο προσωπικό «εγώ» που βρίσκει νόημα μέσα στο συλλογικό «εγώ».

Για να κάνουμε πιο παραστατική την, κατά τον Εντγκάρ Μορέν, «πολυπλοκότητα» (*complexité*), για να στρέψουμε την προσοχή μας σε αυτή την *περιπλοκή (complication)* του κόσμου, στις πτυχές που τον συνιστούν και στις κρύπτες που τον υποστηρίζουν, προτείνω την εικόνα του μπαρόκ (Κεφ. V). Δεν μιλάμε για ένα ιστορικά παρωχημένο ύφος, αλλά –όπως επισημαίνει και ο Εουγκένιο Δ'Ορς– για μια πνευματική κατάσταση μάλλον, για μια περιρρέουσα ατμόσφαιρα που μας κάνει να κατανοούμε καλύτερα αφενός αυτόν τον βιταλιστικό αναβρασμό, αφετέρου τον

σχετικισμό, οι συνέπειες του οποίου θα γίνονται ολοένα και πιο αισθητές.

Σύμφωνα με τον ρομαντισμό του 19ου αιώνα, «κάθε άνθρωπος είναι ένας καλλιτέχνης». Ο Σλαϊερμάχερ ανέδειξε τις ανεκμετάλλευτες δυνατότητες αυτής της παραδοχής, καθώς και τις αλλαγές που θα επέφερε στο κοινωνικό σώμα μια τέτοια αισθητική του συναισθήματος.⁴

Και εάν σήμερα αυτός ο ρομαντισμός, που ήταν περιορισμένος εντός των ορίων του 19ου αιώνα και χαρακτηριστικό μιας μυστικής –τρόπον τινά– εταιρείας λίγων και εκλεκτών, άρχιζε να διαχέεται στο σύνολο της κοινωνίας; Εάν το θέατρο του σώματος, το παιχνίδι των εικόνων, η πληθυντικοποίηση (*pluralisation*) της ταυτότητας άρχιζαν να συγκροτούν μια διαφορετική λογική της συνύπαρξης (*être-ensemble*);

Ο Ζιλμπέρ Ντιράν μάς μίλησε για έναν «εικονιστικό κόσμο» ("*monde imaginal*"). Ο Κλοντ Λεβί-Στρος σκιαγράφησε το περίγραμμα μιας «οικο-ανθρωπολογίας» ("*éco-anthropologie*"). Σε κάθε περίπτωση, ένας διαφορετικός τρόπος, λιγότερο περιοριστικός, αρθρώνεται, για να αντιμετωπίσουμε την *ετερότητα* σε όλες της τις όψεις.

Πράγματι, η μετανεωτερικότητα συνιστά ένα διαφορετικό *modus operandi*, για να αναφερθούμε στο Άλλο εντός μας, στο Άλλο της ομάδας, στο Άλλο της φύσης, στο Άλλο της θεότητας. Εξού και το πληθυντικό πρόσωπο, ο σχηματισμός φυλών με θυμικά κριτήρια (*tribu affectuelle*), η οικολογική ευαισθησία και η αναβίωση ενός άναρχου ιερού (*sacré sauvage*). Όλα όσα βρίσκονται στην αφετηρία μιας αναμάγευσης (*réenchantement*) του κόσμου, που τόσο δύσκολο μας είναι να την αποδεχθούμε.

Και ενώ παντού στον κόσμο η συζήτηση έχει ανοίξει, στη Γαλλία, η διανόηση, που κάνει την ακατάδεκτη, προτιμά να κά-

4. Πρβλ., F.D.E. Schlegel, *Esthétique. Tous les hommes sont artistes*, επιμ. D. Thouaral, Le Cerf.

νει λόγο για δεύτερη, ύστερη, προχωρημένη νεωτερικότητα, για υπερ-νεωτερικότητα και άλλα φληναφήματα αυτής της τάξης! Τι άλλο να πούμε, πέρα από το ότι αδυνατούμε να λάβουμε γνώση της *ριζικής* αλλαγής που συντελείται. Αδυνατούμε να προσαρμόσουμε αυτές τις «ιδέες», για τις οποίες είμαστε τόσο υπερήφανοι, στην κατάσταση του κόσμου.

Αυτός όμως έχει αλλάξει βαθιά. Είμαστε μάρτυρες μιας καθολικής διασάλευσης, η οποία αποδυναμώνει εις βάθος όλες τις εξουσίες. Είτε αυτές είναι οικονομικές είτε πολιτικές, θρησκευτικές ή συμβολικές. Μέσα από τον κλονισμό αυτόν, γίνεται εκ νέου επίκαιρη η κοινωνιακή *δύναμη* (*puissance sociétale*). Και ίσως αυτός ακριβώς να είναι ο *κοινωνικός ερωτισμός* (*érotique sociale*) ή η *κοινωνική αισθητική* (*esthétique sociale*), με την ευρεία έννοια. Αισθητική (*αίσθησις*) (sic), με την έννοια της από κοινού βίωσης συναισθημάτων και συγκινήσεων. Αυτό είναι χωρίς αμφιβολία το «*βασικό χαρακτηριστικό*» της μετανεωτερικότητας. Απαιτεί όμως τολμηρή σκέψη. Μια σκέψη που να μπορεί να συλλάβει, σε όλη της τη ριζικότητα, την εν εξελίξει αλλαγή, μια σκέψη που να μπορεί να κατανοήσει έναν κόσμο *εν τη γενέσει του*. Φιλοδοξία του βιβλίου αυτού ήταν να συμβάλει σε έναν τέτοιο *ριζικό* στοχασμό· απλώς, να τείνει μια χείρα βοήθειας στην αλήθεια –μα τι σχέδιο! Ας ελπίσουμε να μην έχει ως τώρα απωλέσει την αξία του. Ας ευχηθούμε ότι μπορεί ακόμα να είναι μέρος αυτής.

Les Chalps

14 Ιουλίου 2006

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Το καταστροφικό πάθος
είναι ένα πάθος δημιουργικό.»

BAKOUNINE

Να σταματήσουμε να μισούμε το παρόν. Αυτό είναι κάτι δύσκολο για εμάς που είμαστε μονίμως σε επιφυλακή για εκείνους τους «άλλους κόσμους», τους τόσο προσφιλείς στις διανοητικές κατασκευές. Και όμως, ένας αναμαγευμένος κόσμος διαγράφεται μπροστά στα μάτια μας, ένας κόσμος που γίνεται δεκτός γι' αυτό ακριβώς που είναι. Αυτή είναι η πρόκληση, με την οποία είμαστε αντιμέτωποι στο τέλος αυτού του αιώνα. Γι' αυτόν τον λόγο, το προφανές του αντικειμένου, η βεβαιότητα της κοινής λογικής, το βάθος των φαινομένων, η εμπειρία της εγγύτητας (*proxémie*) θα είναι οι κεντρικές ιδέες που θα κατευθύνουν τη σκέψη μας. Από τη μια μεριά θα προσπαθήσουμε να κάνουμε τον απολογισμό τους, και από την άλλη να εξαγάγουμε το νόημά τους. Είναι γεγονός ότι οι μεγάλες βεβαιότητες καταρρέουν συστηματικά. Τα γεγονότα, οι μετασχηματισμοί και οι καινοτομίες ζητούν νέους τρόπους κατανόησης της κοινωνίας. Η γνώση, πάντα και μονίμως αναγεννώμενη, συνδέεται με την κατάσταση του κόσμου. Όταν όμως το ξεχνάμε αυτό, η αναπόφευκτη απόσταση ανάμεσα στη σκέψη και την εμπειρική πραγματικότητα γίνεται χάσμα αγεφύρωτο. Έτσι εξηγούνται η κατήφεια, ο κυνισμός και άλλες εκδηλώσεις απογοήτευσης, οι οποίες μοιάζουν να επικρατούν στις μέρες μας. Για την ακρίβεια, το παρόν, ακόμα κι αν είναι μόνο ένα εφήμερο σημείο μετάβασης από το παρελθόν στο μέλλον, μόνο αυτό είναι σε θέση να γονιμοποιήσει τη σκέψη. Μόνο αυτό μας παρέχει τα στοιχεία, τα εμπειρικά δεδομένα, που θα μας επιτρέψουν να κατανοήσουμε, πέρα από οποιαδήποτε αργιστή γνώση, τι πρόκειται να γεννηθεί. Αυτός εί-

να ένας κοινός τόπος εύκολα αποδεκτός. Όμως –επειδή υπάρχει πάντα ένα «όμως»–, μόλις γίνει αποδεκτή μια διαπίστωση, πρέπει, όπως λέει και η γνωστή διαφήμιση, «να εξαλείψουμε» ή στην περίπτωση μας «να θεωρητικοποιήσουμε». Πρέπει, δηλαδή, να προσδιορίσουμε, ενίοτε και κατά τρόπο κανονιστικό ή ρυθμιστικό, *τι πρέπει να είναι* η κοινωνική ζωή, την οποία ακριβώς θέτουμε ως αντικείμενο παρατήρησης. Όσοι συνηθίζουν να υποβάλλουν τον εαυτό τους σε σκληρή *φαινομενογραφική* πειθαρχία, όπως ο φιλόσοφος που είναι φύλακας της έννοιας, ο κοινωνιολόγος που θέλει να είναι χρήσιμος ή ο δημοσιογράφος κριτής της προς μετάδοση πληροφορίας, πολύ συχνά βρίσκονται να ομολογούν ότι: «ωραία όλα αυτά, ίσως να ισχύουν κιόλας, αλλά...». Ωσάν αυτό που φαίνεται, και το γεγονός ότι το βλέπουμε, να μην ήταν από μόνο του αρκετό. Ωσάν να έπρεπε οπωσδήποτε να υπάγεται σε ένα σύστημα ή να συμμορφώνεται –το οποίο ενίοτε είναι ένα και το αυτό– με τον γνωστό, συμβατικό τρόπο σκέψης, προκειμένου να αναγνωριστεί, να καθιερωθεί το πεισματικά προφανές μιας πραγματικότητας, που αυτή όμως δεν έχει καμία σχέση με οποιαδήποτε θεωρητική νομιμοποίηση. Ας θυμηθούμε την αποστροφή του Μποσιέ προς τον Μαλμπράνς: *pulchra, nova, falsa*. Δεν είναι κάτι καινούργιο να πιστεύουν οι γνωστοί ιεροκήρυκες ότι μπορούν να απαρνηθούν το πραγματικό, προκειμένου να διασώσουν την αξιοθαύμαστη αρτιότητα των δογμάτων τους!

Η ιδέα ότι, δείχνοντας αυτό που υπάρχει, μπορεί να γεννηθεί σκέψη είναι κάτι που ενδέχεται να ενοχλήσει αρκετούς. Από αυτόν που περιορίζεται στη στείρα εξειδίκευση μέχρι εκείνον που διατυπώνει ολόκληρη αφηρημένη θεωρία, για να μην αναφέρουμε τον αναλυτή λίγο ως πολύ παρωχημένων στατιστικών στοιχείων, πολλοί είναι εκείνοι που θα σαρκάσουν όποιον αρκείται στο να δείχνει. Πρέπει όμως να επιμείνουμε, μόνο και μόνο για να θέσουμε τις βάσεις και να δώσουμε υλικό για στοχασμό σε όσους, νηφάλιοι πια και απαλλαγμένοι από τις μεγάλες ιδέες

τους, θα μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν, κρυφίως ίσως, αυτό ακριβώς που προ ολίγου καιρού θεωρούσαν ότι είναι πέραν της θεωρίας ("*infra-théorique*"). Κάτι τέτοιο απαιτεί μια ψύχραιμη ματιά επάνω στα γυμνά γεγονότα. Και μια γενναιοδωρη ματιά, επίσης, η οποία θα σέβεται τα πράγματα γι' αυτό που είναι, και θα επιχειρεί να συλλάβει την εσωτερική τους λογική. Ως εκ τούτου, ας μην περιμένει να βρει κανείς σε αυτό το βιβλίο μια κλασική ανάλυση ενός αντικειμένου, αλλά μάλλον τη διαμόρφωση μιας «μορφής», ενός πλαισίου, την περιγραφή μιας ατμόσφαιρας –όλα αυτά που αναδεικνύουν, αξιοποιούν ή, κατά την προσφιλή μου έκφραση, «φανερώνουν την ιερότητα» του πραγματικού⁵. Μια τέτοια κίνηση εγγράφεται σε αυτό που θα λέγαμε «κρίση ύπαρξης» ("*jugement d'existence*"), η οποία διαφέρει από την «αξιολογική κρίση». Υπάρχει βέβαια πάντα ένας βαθμός υποκειμενικής κρίσης, είναι όμως μετριασμένος, με αποχρώσεις, σχετικός, εύθραυστος, όπως ακριβώς και τα φαινόμενα που περιγράφει. Προς αυτή τη θεωρητική κατεύθυνση, την οποία έχω και στο παρελθόν αναλύσει, αναπτύσσεται εδώ ο στοχασμός μας.

Εν προκειμένω, θα επιχειρήσει να μετριάσει την ακραία αντίθεση ανάμεσα στη λογική και το φαντασιακό ή ανάμεσα στη λογική και το αισθητό, την οποία εδραίωσε η νεωτερικότητα. Στο παρελθόν χρησιμοποίησα σχετικά τον όρο «υπερροθολογισμός» ("*hyperrationalité*"), με την έννοια ενός τρόπου γνώσης ο οποίος είναι ικανός να ενσωματώνει όλες εκείνες τις παραμέτρους που παραδοσιακά θεωρούνται ως δευτερεύουσες, δηλαδή την ελαφρότητα, το θυμικό, την εμφάνιση κ.ο.κ. –ό,τι δηλαδή μπορούμε να συνοψίσουμε υπό τον όρο «αισθητική». Θα μπορούσαμε, όμως, να χρησιμοποιήσουμε και τον όρο «ευαισθησία

5. Στο πρωτότυπο "*éripbanisent*", ρήμα που προέρχεται από τη λέξη "*Éripbanie*" (: η κατά τους Καθολικούς φανέρωση του Ιησού Χριστού στους Μάγους και κατ' επέκταση, η γιορτή των Θεοφανίων). Εδώ χρησιμοποιείται με τη σημασία της θεοφάνειας, της φανέρωσης του θείου. (Σ.τ.Μ.)

της λογικής», με την έννοια των αισθητών εκείνων δυνάμεων τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου βίου, που σε όλους τους τομείς (πολιτικό, επαγγελματικό, ηθικό) είναι ικανές να προκαλέσουν αναταράξεις στη λογική. Το ότι παρατηρούμε την ύπαρξη μιας ολοένα και μεγαλύτερης συνέργειας ανάμεσα στη σκέψη και την ευαισθησία, μας κάνει να στρέφουμε την προσοχή μας σε αυτό που, απροσδόκητα, ενάντια δηλαδή στις διάφορες κοινωνικές επιταγές, ξέρει να «καταφάσκει» παρ' όλ' αυτά τη ζωή. Και τούτο, όχι από την άποψη κάποιας αισιοδοξίας του προνομιούχου, αλλά λαμβάνοντας υπ' όψιν έναν στέρεο κοινωνικό βιταλισμό, ο οποίος, ακόμα και εν μέσω των πλέον δύσκολων συνθηκών διαβίωσης, εκφράζεται ανελλιπώς, έστω και κεκαλυμμένος.

Ιδού, λοιπόν, η υπόθεση: υπάρχει ένας ακατάβλητος και ισχυρός ηδονισμός (*hedonisme*) της καθημερινότητας, ο οποίος διέπει και υποστηρίζει κάθε μορφή ζωής μέσα στην κοινωνία –ένα είδος ανθρωπολογικής δομής. Ανά εποχές, ο ηδονισμός αυτός περιθωριοποιείται και καταλαμβάνει υποδεέστερο ρόλο· ενώ σε άλλες, απεναντίας, γίνεται ο άξονας βάσει του οποίου οργανώνεται, είτε ανοιχτά είτε έμμεσα ή ακόμα και μυστικά, ολόκληρη η κοινωνική ζωή. Σε εκείνες τις εποχές, οι αποκαλούμενες κοινωνικές σχέσεις, οι σχέσεις της τρέχουσας καθημερινότητας, των θεσμών, της εργασίας, του ελεύθερου χρόνου, παύουν να διέπονται αποκλειστικά από άνωθεν αρχές, a priori και μηχανικά κείμενες. Ομοίως, παύουν να είναι προσανατολισμένες προς έναν προς επίτευξη στόχο, πάντα μακρινό· εν ολίγοις, δεν διέπονται από ό,τι ορίζει και καθορίζει μια οικονομικοπολιτική λογική ή μια ηθική θέαση. Τουναντίον, οι επαφές αυτές μετατρέπονται σε σχέσεις, οι οποίες πηγάζουν από αυτό που είναι έμφυτο και βιώνεται στην καθημερινότητα, με έναν οργανικό τρόπο. Επίσης, επικεντρώνονται σε ό,τι είναι της τάξης της «εγγύτητας». Εν ολίγοις, ο κοινωνικός δεσμός γίνεται θυμικός. Και κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένας τρόπος ύπαρξης (*éthos*) (sic), όπου

πρωτεύει το κοινό με τους άλλους αίσθημα. Αυτό ακριβώς που εγώ θα όριζα ως *ηθική της αισθητικής*.

Η υπόθεση αυτή εργασίας –ή αλλιώς «η ποίηση του σοφού», όπως λέμε– εφαρμόζεται βέβαια σε μια τάση, όπως θα έχω την ευκαιρία να εξηγήσω και στην πορεία αυτού του βιβλίου. Εξού και ο αδρός, πολλές φορές, χαρακτήρας της ανάλυσης· πράγματι, συχνά είναι απαραίτητο να υπερβάλλει κανείς στην περιγραφή του, προκειμένου να αναδείξει τις διάφορες ενδείξεις στις οποίες βασίζεται. Το θέμα, εν προκειμένω, είναι να δοθεί στον όρο «αισθητική» το πλήρες νόημά του, και όχι να περιοριστεί αυτός σε ό,τι αφορά τα έργα πολιτισμού και τις ερμηνείες τους. Θα δείξω ότι η αισθητική έχει διαχυθεί στο σύνολο της ύπαρξης. Τίποτα δεν είναι άμοιρο αισθητικής. Έχει μεταδοθεί στην πολιτική, τη ζωή των επιχειρήσεων, την επικοινωνία, τη διαφήμιση, την κατανάλωση και βεβαίως στην καθημερινότητα. Ίσως θα ήταν σκόπιμο, λοιπόν, εάν πρέπει να μιλήσουμε για μια τέτοια καλπάζουσα αισθητικοποίηση των πάντων και για την ιδιαίτερη ατμόσφαιρα που αυτή γεννά, να χρησιμοποιήσουμε τη γερμανική έκφραση *Gesamtkunstwerk*, «καθολικό έργο τέχνης»· μιας τέχνης η οποία θα παρατηρηθεί τόσο στην υπέρβαση του αρχιτεκτονικού λειτουργισμού, όσο και στην υπέρβαση του λειτουργισμού του χρηστικού αντικειμένου. Από την ποιότητα ζωής έως τη διαφήμιση οικιακού ντιζάιν, όλα δύνανται να γίνουν έργο καλλιτεχνικής δημιουργίας, όλα δύνανται να εκληφθούν ως έκφραση μιας πρωταρχικής αισθητικής εμπειρίας. Η τέχνη δεν περιορίζεται στην καλλιτεχνική παραγωγή, στην παραγωγή των καλλιτεχνών δηλαδή, αλλά μετατρέπεται σε υπαρξιακό γεγονός. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι το «κάνε τη ζωή σου έργο τέχνης» έχει γίνει μαζική επιταγή.

Δεν θα κρίνουμε βέβαια εδώ το κατά πόσον πρόκειται για πραγματικότητα, φαντασίωση ή απλή εμπορική επιταγή. Αρκεί να δούμε ότι οι ήχοι, τα χρώματα, οι μυρωδιές, οι μορφές, όλα σχεδιάζονται, ώστε να ευνοείται μια συλλογική αισθησιοκρατία

(*sensualisme*). Ζούμε τον θρίαμβο του Μαρσέλ Ντισάν; Ίσως. Η τέχνη ως κοινοτοπία δομεί το κοινόχρηστο⁶, δηλαδή μας «ενώνει» (*"fait société"*). Βεβαίως, οι όροι *αισθητική* ή *τέχνη* δεν χρησιμοποιούνται ευρέως με αυτή την έννοια. Ούτε χαρακτηρίζουν την αισθησιοκρατία της καθημερινότητας, στην οποία αναφερθήκαμε. Μου φαίνονται, όμως, ως οι πλέον κατάλληλοι για να περιγράψουν τη γενική ατμοσφαιρα μιας εποχής, όπου τίποτα δεν είναι καθεαυτό σημαντικό και όπου όλα, ως εκ τούτου, έχουν σημασία. Για την ακρίβεια, όλες οι λεπτομέρειες, τα θραύσματα, τα μικροπράγματα, τα διάφορα γεγονότα που συνιστούν ένα πολύχρωμο μωσαϊκό, ένα καλειδοσκόπιο μεταβαλλόμενων και ποικολόχρωμων μορφών, που ξαναδίνουν, εντός του πλαισίου της κοινωνικής ζωής, κεντρική αξία στο παρόν. Αυτή η *λατρεία του παρόντος*⁷ είναι εφάμιλλη με το μπαρόκ αίσθημα· ένα μπαρόκ, όμως, το οποίο διαχέεται μέσα στην καθημερινότητα. Είναι η επίμονη παρουσία του αντικειμένου –το οποίο γίνεται εμβληματικό τοτέμ, στη λατρεία του οποίου προσχωρούμε–, η απατηλή λάμψη, ο αναβρασμός των σύγχρονων μεγαλουπόλεων· ή ακόμα η διέγερση από την απόλαυση της μουσικής ή της άθλησης, για να μην μιλήσουμε βέβαια για το παιχνίδι της εμφάνισης, όπου το σώμα επιδεικνύεται σε μια διαρκή και πανταχού παρούσα θεατρικότητα. Απ' άκρη σ' άκρη, όλα αυτά ορίζουν μια ξεχωριστή «αύρα», μέσα στην οποία εμβαπτίζομαστε και η οποία προδιαγράφει, θέλοντας και μη, τους τρόπους ύπαρξης, τους τρόπους σκέψης και τις συμπεριφορές μας έναντι των άλλων. Η αισθητική (*αίσθησις*) (sic), το κοινό αίσθημα, φαντάζει ως ο καλύτερος

6. Στο πρωτότυπο, "il structure la banalité" με την αρχική, κυριολεκτική σημασία της λέξης "banal": αυτό, δηλαδή, που κατά τη φεουδαρχία ήταν κοινόχρηστο (π.χ. μύλος, φούρνος) και που όλοι οι υποτελείς υποχρεούνταν να το χρησιμοποιούν έναντι τέλους, το οποίο κατέβαλλαν στον άρχοντα. (Σ.τ.Μ.)

7. Ο όρος "présentéisme" του συγγραφέα θα μεταφράζεται στο εξής ως «λατρεία του παρόντος». (Σ.τ.Μ.)

τρόπος για να ονομάσουμε τη «συναίνεση» που συντελείται μπροστά στα μάτια μας, τη συναίνεση των κοινών συναισθημάτων ή των (κοινών) οξυμένων αισθήσεων: Cum-sensualis.

Φαίνεται, πράγματι, ότι μια αισθητική δίχως στεγανά όρια δύναται να περιγράψει αυτή την ακανόνιστη συνύπαρξη (*être-ensemble*), την τόσο ρευστή και, δίχως την κοινωνιακότητα (*la socialité*), εντελώς άπιαστη. Είχα προτείνει αυτόν τον όρο, όταν ακόμα η χρήση του δεν συνηθιζόταν (*La conquête du présent*, 1979), για να αναδείξω το γεγονός ότι μπορούσε να υπάρξει μια επί τω έργω λογική (*une logique à l'œuvre*) σε κάτι το οποίο, από πολλές απόψεις, φαίνεται μη λογικό. Αυτό το βιβλίο συνεχίζει και διευρύνει τη σχετική ανάλυση. Η τέρψη των αισθήσεων, το παιχνίδι των μορφών, η δυναμική επιστροφή της φύσης, η διείδυση του μάταιου, όλα τούτα κάνουν την κοινωνία πιο περίπλοκη· όμως, πολύ περισσότερο από μια παραίτηση του πνεύματος, η κατάσταση αυτή ζητά μια κατανόηση πιο ανοιχτή, αυτό που ονομάζω «ευαίσθητη λογική» ("*raison sensible*"). Έτσι αποκαλώ εκείνον τον τρόπο κατανόησης που δεν είναι εύκολος και που ζητά από τον αναγνώστη μια προσπάθεια ανάλογη της πρόκλησης, την οποία δημιουργεί η καλπάζουσα ετερογενοποίηση των κοινωνιών μας. Για την ακρίβεια, ίδιον της αισθητικής κοινωνιακότητας (*socialité esthétique*) είναι η αμφισημία της δομής της. Το ίδιο ισχύει και με τη σκέψη που επιχειρεί να την αναλύσει. Θα είναι ενίοτε «δεικτική», άλλοτε αποδεικτική ή ακόμα και παρεκβατική. Προσέγγιση όχι απαραίτητα ευθύγραμμη, με σίγουρη πορεία, αλλά που μάλλον θα ακολουθεί τους μαιάνδρους και τις ασυνέχειες μιας πραγματικότητας ζώσας και σε πλήρη ανάπτυξη. Όπως συνήθως συμβαίνει με όλους τους κοινωνικούς «λόγους» ("*discours*"), τη λεκτική επικοινωνία, τη γλώσσα του σώματος, την έκρηξη των συναισθημάτων ή τις μεμονωμένες εξεγέρσεις, έτσι και ο λόγος (*dis-currere*) του κοινωνιολόγου αναπτύσσεται προς πολλές κατευθύνσεις. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι τόσο ο κοινωνικός βίος, όσο

και η ανάλυσή του δεν μπορούν να έχουν κάποια νοηματική συνέχεια, έστω και πλουραλιστική.

Για να περιγράψω αυτού του είδους τη συνέχεια, η οποία μπορεί να υφίσταται εντός της πολυπλοκότητας, θα χρησιμοποιώ συχνά τον όρο «οργανικότητα» ("*organicité*"), με την έννοια αυτού που συγκρατεί, ενίοτε και εκ διαμέτρου, αντίθετα στοιχεία. Εξού και η αναφορά στις έννοιες του μετανεωτερικού ή της μετανεωτερικότητας. Χρησιμοποιώ τον όρο «έννοια», χάριν ευκολίας και με όλη την προσωρινότητα που μπορεί να έχει, για να περιγράψω την κατάσταση εκείνη που τείνει να διαδεχθεί τις ήδη εδραιωμένες αξίες. Δίχως να εισέλθω σε μια άγωνα διαμάχη σχετικά με την έννοια καθαυτή, θα αποκαλώ «μετανεωτερικότητα» το οργανικό εκείνο μείγμα αρχαϊκών αλλά και εντελώς σύγχρονων στοιχείων. Έτσι, στο κείμενο θα τίθεται διαρκώς θέμα συνέργειας (*synergie*) ή απλής σύζευξης, οι οποίες παρατηρούνται, από τη μία, ανάμεσα στην ανάγκη για δημιουργία μικρών κοινοτήτων ή «φυλών», στη μέριμνα για τον τόπο (*souci du territoire*), στο ενδιαφέρον για τη φύση, στη θρησκευτικότητα, στη χαρά των αισθήσεων, και από την άλλη, στην ανάπτυξη της τεχνολογίας και στη χρήση της, στην πολυπολιτισμικότητα των μεγάλων αστικών κέντρων, στην επικοινωνιακή δραστηριότητα ή στους διάφορους θρησκευτικούς και ιδεολογικούς συγκρητισμούς. Για να χρησιμοποιήσω έναν νεολογισμό του φυσικού Σ. Λουπάσκο (S. Lupasco), το μείγμα αυτό υπακούει σε μια λογική «αντιφατικιστική» ("*contradictorielle*"), η οποία δεν επιδιώκει την υπέρβαση των αντιφάσεων μέσω μιας τέλει σύνθεσης, αλλά απεναντίας τις διατηρεί ως έχουν. Η μετανεωτερικότητα είναι ακριβώς αρμονία των αντιθέτων. Μια αρχαϊκή *coincidentia oppositorum*, όπου η σύγκρουση, η δυσαρμονία, η δυσλειτουργία έρχονται να ενισχύσουν, σε τελική ανάλυση, τα αντίθετά τους. Με δυο λόγια, είναι ένας τρόπος κοινωνικής οργάνωσης που δεν βασίζεται στην εύρεση μεγάλων λύσεων ή στην επίλυση όλων των σύμφυτων σε κάθε μορφή κοινωνικής ζωής προβλημάτων, αλλά, αντιθέτως,

προσαρμόζεται σε αυτά και προσπαθεί να τα χρησιμοποιεί ως ένα πλεόνασμα ζωτικότητας.

Με αυτόν τον τρόπο, η μετανεωτερικότητα εγκαινιάζει μια μορφή κοινωνικής αλληλεγγύης, η οποία δεν προσδιορίζεται ορθολογικά, δεν απορρέει από κάποια σύμβαση, αλλά διαμορφώνεται μέσω μιας σύνθετης διαδικασίας που συνίσταται σε έλξεις και απωθήσεις, συγκινήσεις και πάθη· μια σειρά πραγμάτων με έντονο αισθητικό φορτίο. Είναι η λεπτή αλχημεία των «Εκλεκτικών συγγενειών», όπως εύστοχα τις περιέγραψε ο Γκέτε, μεταφερθείσα στο κοινωνικό πεδίο. Ή ακόμα, η καθολικά ισχύουσα συνάφεια του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον, η οποία ενισχύει την επιμέρους ταύτισή του με το περιβάλλον των κοινοτήτων. Όσο αφηρημένη και αν φαίνεται η ιδέα αυτή, οι περισσότερες μορφές φιλανθρωπικής δράσης, αρωγής από συλλόγους, κατανομής εργασίας, κοινωνικότητας λόγω γειτνίασης ή κοινωνικής μέριμνας σε τοπικό επίπεδο θα ήταν χωρίς αυτήν ακατανόητες. Το ίδιο ισχύει και με τη σύσταση παρεκκλησιαστικών ενώσεων ("*groupes de vie*"), με τις μικρές κομματικές οργανώσεις, όπως επίσης και με τις διάφορες εταιρικές κουλτούρες ή άλλες μορφές «πνεύματος αλληλοϋποστήριξης» ("*esprit maison*"), οι οποίες αναπτύσσονται σε όλους τους τομείς κατά τρόπο λίγο ως πολύ ευκαιριακό. Και βέβαια, τι να πούμε για αυτές τις μεγάλες θρησκευτικές εκδηλώσεις, εκφράσεις –ως γνωστόν– φανατισμού και πολεμικού πνεύματος, οι οποίες δεν αφήνουν ανεπηρέαστη την εθνική και παγκόσμια πολιτική τάξη. Όλα τούτα περιβάλλονται από μια ατμόσφαιρα συναισθηματική και συγκινησιακή, η οποία καθιστά αρκετά δύσκολη την ανάλυση ή την καθαρά λογική δράση.

Σαν ένα πάτσγουορκ, η μετανεωτερικότητα είναι φτιαγμένη από ένα σύνολο εντελώς ετερόκλητων στοιχείων, με συνεχείς μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις εχθρότητας ή φιλότητας, αγάπης ή μίσους, ικανές να δημιουργούν μια ιδιαίτερη μορφή αλληλεγγύης, την οποία πρέπει να λαμβάνουμε υπ' όψιν μας. Είναι αλήθεια,

σύμφωνα και με μια ανάλυση που ο Μαξ Βέμπερ διατυπώνει συχνά, ότι οι γενικοί τύποι ζωής, πριν να γίνουν μεθοδικόι και ορθολογικοί, χαρακτηρίζονται από ορισμένες «ανορθολογικές τάσεις», οι οποίες βιώνονται ως τέτοιες, μέχρι να ενσωματωθούν σταδιακά στους εκάστοτε τρόπους ζωής. Νομίζω ότι είναι προτιμότερο να μιλάμε για «μη ορθολογικές» τάσεις, καθώς έχουν τη δική τους λογική. Αν όμως παρατηρήσουμε την πορεία του χριστιανικού πολιτισμού, τα μείζονα πολιτικά γεγονότα που θεμελίωσαν τη νεωτερικότητα, όπως είναι η Γαλλική Επανάσταση, ή την εξέλιξη των μεγάλων ιδεολογιών που σημάδεψαν την ιστορία των ιδεών, τότε θα εκπλαγούμε από το μέγεθος του συναισθηματικού φορτίου που, καλώς ή κακώς, καθορίζει την εξέλιξή τους. Υπό αυτή την έννοια, η αισθητική διάσταση μπορεί να είναι ένας καλός τρόπος προσέγγισης αυτού του βιταλιστικού αναβρασμού ("*grouillement vitaliste*"), που ποικιλοτρόπως διαγράφεται σήμερα. Η απο-πολιτικοποίηση, ο κορεσμός των μεγάλων άπιαστων ιδανικών, η εξασθένιση μιας καθολικής ηθικής ίσως να σημαίνουν αφενός το τέλος μιας κάποιας αντίληψης της ζωής βασισμένης στην κυριαρχία του ατόμου και στον έλεγχο της φύσης, αφετέρου την πιθανή γένεση μιας νέας κουλτούρας. Σε κάθε περίπτωση, όλα τα στοιχεία που μας επιτρέπουν να το πιστέψουμε είναι εδώ.

Αυτή είναι και η δεύτερη κεντρική ιδέα του βιβλίου, το κονστρουκτιβιστικό του –τρόπον τινά– μέρος: όταν η αισθητική γίνεται ηθική (*éthique*). Θα το επισημαίνω συχνά: ο ηθικός κανόνας (*morale*) είναι καθολικός, εφαρμόσιμος σε κάθε μέρος και χρόνο. Η ηθική⁸, απεναντίας, είναι συγκεκριμένη, ενίοτε στιγμιαία: συγκροτεί μια κοινότητα και διαμορφώνεται σε ένα δεδομένο πεδίο, πραγματικό ή συμβολικό. Πράγμα που σημαίνει ότι μπορούν να υπάρξουν «ηθικές ανηθικότητες» ("*immoralismes*")

8. Στο πρωτότυπο γίνεται διάκριση μεταξύ των όρων *morale* και *éthique*, οι οποίοι αποδίδονται ως ηθικός κανόνας και ηθική αντιστοίχως. (Σ.τ.Μ.)

éthiques"), ικανές να σοκάρουν τους υψηλόφρονες, που λογοκρίνουν με ευκολία, οι οποίες όμως συγχρόνως συνιστούν μια μορφή στέρεης «διασύνδεσης» ("*reliance*"). Εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα νέο είδος κοινωνικού δεσμού, άξιου της προσοχής μας, διότι, μολονότι είναι προφανές ότι τα επιμέρους ήθη που κατά καιρούς εμφανίζονται δεν είναι –παρά μόνο σε ακραίες περιπτώσεις– ανήθικα, ωστόσο τις περισσότερες φορές είναι αηθικά ή, έστω, με σχετική ισχύ. Η ρήση του Πασκάλ «αυτό που είναι αληθές στη μια πλευρά των Πυρηναίων είναι ψευδές στην άλλη», στις μέρες μας έχει γενικευτεί. Οι πλέον στέρεες πεποιθήσεις γειτνιάζουν με τις αντίθετές τους χωρίς πολλές διαφωνίες, και οι πιο σκληροί περιορισμοί μπορούν να υφίστανται πλήθος παραβιάσεων, χωρίς όσοι τις διαπράττουν να τις αντιλαμβάνονται ως τέτοιες.

Αυτό οφείλεται, ας το τονίσουμε αυτό, στο γεγονός ότι στην κοινή τους έκφραση προέχει το συναίσθημα ή η αισθησιοκρατία: συναίσθημα ή αισθησιοκρατία που ενισχύουν την ύπαρξη μιας δεδομένης ομάδας. Η αναφορά σε ορισμένα ιστορικά παραδείγματα, και για την ακρίβεια στην πρώιμη αρχαία ελληνική σκέψη, θα μας δείξει ότι ο διαχωρισμός ηθικής (*éthique*) και αισθητικής είναι τελικά πρόσφατος και όχι συνεχής. Ακόμα και στον χριστιανισμό, ο οποίος γενικώς μεθοδεύει την επικράτηση του διαχωρισμού αυτού, βρίσκουμε συστηματικά θύλακες αντίστασης που επιδιώκουν να κρατήσουν ενωμένους τους δύο πόλους. Όπως εμβριθώς έχει δείξει ο Ζιλμπέρ Ντιράν, ο φραγκισκανισμός είναι ένας από αυτούς· το ίδιο και το μπαρόκ αίσθημα, στο οποίο συχνά αναφέρομαι και που μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε με ποιον τρόπο η ύπαρξη, στο σύνολό της, τείνει να γίνει έργο τέχνης. Έτσι, όταν μιλώ για τον εκμπαροκισμό των σύγχρονων κοινωνιών, θέλω να δείξω ότι η ηδονή μπορεί να βιωθεί ως ένας τρόπος οικειοποίησης του κόσμου, και τούτο στον αντίποδα των ασκητικών θεωριών, για τις οποίες ο κόσμος ελέγχεται μόνο από την παραγωγή. Αυτό οδηγεί στην

υπέρβαση της αυστηρής διάκρισης μεταξύ ηδονής και δράσης, μεταξύ αισθητικής και ηθικού κανόνα (*morale*), όπως και των διαφόρων γνωστών ηθικών επιταγών που εκπορεύονται από αυτήν. Και για να αρκεστούμε σε ένα μόνο παράδειγμα, φαινομενικά μη σχετικό με την οπτική αυτή, φαίνεται ότι ακόμα και στο αχανές πεδίο του παραγωγικού βίου διακρίνεται μια σύνδεση ευχαρίστησης και εργασίας: όταν, π.χ., τα υψηλόβαθμα στελέχη των εταιρειών μαθαίνουν να ζουν μαζί μια ζωή περιπέτειας, αυτό που λέμε «η προτεραιότητα της επικοινωνίας μέσα σε μια εταιρεία», όταν οι ίδιες αυτές εταιρείες οργανώνουν Σαββατοκύριακα για τους υπαλλήλους τους ή όταν στο γραφείο ή στο εργοστάσιο σχηματίζονται ομάδες κοινών ενδιαφερόντων, τις οποίες χρησιμοποιούμε, για να εδραιώσουμε το εταιρικό πνεύμα, όλα ετούτα συνηγορούν υπέρ αυτής της σύνδεσης. Για να μην αναφερθούμε στις μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες θεμελιώνονται αποκλειστικά πάνω σε μια βάση συναισθηματική! Είναι αυτονόητο ότι η τάση αυτή επεκτείνεται και σε άλλους τομείς της κοινωνίας.

Από την πολιτική μέχρι τον ακαδημαϊκό ή τον δημοσιογραφικό χώρο –και ο σχετικός κατάλογος μπορεί να συνεχιστεί επ’ άπειρον– διαπιστώνουμε την πρωτοκαθεδρία αυτού που ο Φρόιντ αποκαλούσε «λιβιδινικοί δεσμοί», οι οποίοι ευνοούν τις ποιητικές σχέσεις έλξης - άπωσης, οι οποίες συνιστούν όλες τις συσσωματώσεις της κοινωνικής ζωής. «Πάντα έτσι ήταν», θα μπορούσαμε να απαντήσουμε. Χωρίς αμφιβολία, όμως, η ένταση με την οποία εκδηλώνονται σήμερα ολοένα και αυξάνεται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μετατρέπονται σε βασική παράμετρο, άνευ της οποίας είναι πια αδύνατον να διαχειριστεί κανείς οποιαδήποτε οργάνωση ή θεσμικό όργανο. Οι οικογένειες (*clans*), οι κλίκες, οι ομάδες πίεσης και τα διάφορα παραρτήματά τους είναι σίγουρα από τα πλέον αντιπροσωπευτικά δείγματα αυτού που εγώ αποκαλώ *ηθική της αισθητικής*. Με άλλα λόγια, είμαστε αντιμέτωποι με το *πρωτείο της σχέσης* (*primum relationis*), με το ότι

δηλαδή πέραν του ιδεώδους, της ιδεολογίας, της επιστήμης, του δημοσίου τομέα, της δημοκρατίας –για να μην αναφερθούμε σε άλλες αξίες πιο ειδικές, όπως είναι ο σοσιαλισμός, ο φιλελευθερισμός, η αγορά, η κοινωνική ευαισθησία και τόσες άλλες οντότητες τις οποίες επικαλούμαστε, προκειμένου να νομιμοποιήσουμε μια πρακτική– εκείνο που προέχει είναι ο αμείλικτος νόμος της *φύλης*. Αυτός είναι που θα διαμορφώσει τη σκέψη και τη δράση του καθενός σύμφωνα με την ομάδα του «επώνυμου ήρωα» στην οποία ανήκει. Το προσωποπαγές καθ' υπερβολήν, η προσωπολατρία στην πολιτική, στη δημοσιογραφία, στην επιστήμη είναι ως προς αυτό διαφωτιστική.

Αυτό με οδηγεί στο να προτείνω στο τέλος αυτού του κειμένου μια «λογική της ταύτισης» ("*logique de l'identification*"), η οποία θα αντικαταστήσει τη λογική της ταυτότητας (*logique de l'identité*), κυρίαρχης καθ' όλη τη νεωτερικότητα. Ενώ η λογική της ταυτότητας βασιζόταν στην ύπαρξη ατόμων αυτόνομων και κύριων των πράξεών τους, η λογική της ταύτισης σκηνοθετεί «πρόσωπα» με ποικίλα προσωπεία, τα οποία εξαρτώνται από ένα ή περισσότερα εμβληματικά τοτέμ, με τα οποία ταυτίζονται. Μπορεί να είναι ένας ήρωας, ένας σταρ, ένας άγιος, μια εφημερίδα, ένας γκουρού, μια φαντασίωση ή ένας τόπος, οτιδήποτε –λίγη σημασία έχει το αντικείμενο. Εκείνο που προέχει είναι η μαγεία που εκλύει και η επιθυμία ταύτισης που προκαλεί. Υπάρχει κάτι το μεταδοτικό στην ατμόσφαιρα.

Σκοπός μας δεν είναι να κρίνουμε μια τέτοια διαδικασία· δεν είναι αυτό το ζητούμενο της ακαδημαϊκής σκέψης. Θα επιχειρήσουμε όμως να την περιγράψουμε και να κατανοήσουμε, όσο το δυνατόν καλύτερα, τη λογική της για τον πρόσθετο λόγο ότι αυτή δύναται να φέρει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ένα από τα οποία ίσως να είναι και ο παιγνιώδης χαρακτήρας της. Είναι άλλωστε γεγονός –και αυτό ακριβώς είναι η αισθητική ατμόσφαιρα– ότι η ταύτιση και η ένταξη στην ομάδα που αυτή προωθεί είναι στοιχεία τα οποία ευνοούν το παιγνιώδες. Από τη στιγμή

που υπάρχουν πολλές επιμέρους ομάδες (*clans*), υπάρχει αναμέτρηση, ανταγωνισμός και αγώνες κάθε είδους. Το στοιχείο του παιχνιδιού, που βρίσκεται στην καρδιά κάθε αθλητικής δραστηριότητας –η αυξανόμενη επιρροή της οποίας συνιστά μια ενδιαφέρουσα ένδειξη του φαινομένου που περιγράφουμε–, απαντά επίσης στη διάδοση και την ανάπτυξη πληθώρας επιτραπέζιων παιχνιδιών, με αποτέλεσμα τελικά –μέσα από μια αρκετά απλή διαδρομή– να γίνεται η ίδια η κοινωνία παιχνίδι. Παιχνίδια προσομοίωσης, παιχνίδια ηλεκτρονικά, παιχνίδια χρηματιστηριακά, παιχνίδια πολιτικά. Ποιοι είναι άραγε οι τομείς που μένουν έξω από αυτή τη γενικευμένη Μονόπολη; Αυτό είναι δομικό στοιχείο της διαδικασίας της ταύτισης. Από τη στιγμή που ο σκοπός, ο στόχος δεν είναι κενή λέξη, και η διαφοροποίηση μεταξύ των εκάστοτε ομάδων βασίζεται κυρίως στο τοτέμ το οποίο υιοθετούν, το διακύβευμα της διαδικασίας είναι το άμεσο κέρδος. Το να κερδίζεις δύναμη, αναγνώριση, φήμη κ.τ.λ. είναι πάνω απ’ όλα ένας τρόπος να δίνεις αξία στο παρόν, μια μορφή *λατρείας του παρόντος* (*présentéiste*).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, σε μια αέναη κυκλική κίνηση, η ηθική (*éthique*), αυτό που ενώνει την ομάδα, γίνεται αισθητική, συγκίνηση κοινή και αντιστρόφως. Υπάρχει κάποια συμμετρία ανάμεσα στους δύο αυτούς πόλους, και το ρεύμα που τους διαπερνά είναι αυτό το οποίο θα καθορίσει τη μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση της ύπαρξης. Εξού και, όταν το παιχνίδι μοιάζει να ατονεί, αμέσως γίνεται η απαραίτητη επανεκκίνηση με αφορμή μια κατάσταση ή ένα γεγονός ασήμαντο, προκειμένου η παρτίδα να ξαναρχίσει. Το θέαμα γενικεύεται, και το θέαμα ζητά καινούργιο θέαμα: αυτή είναι η τροχιά του παιγνιώδους. Ας μη μεμψιμοιρούμε επ’ αυτού. Όπως, άλλωστε, έχει παρατηρηθεί και στο παρελθόν, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια νέα κουλτούρα, δηλαδή σε ένα συγκεκριμένο τρόπο ύπαρξης. Σε κάθε περίπτωση, από την ηγεμονία των φαινομένων ως τη λογική της ταύτισης και την επανεκτίμηση της φύσης και των αισθήσεων, το βιβλίο αυτό επι-

χειρεί να εξαγάγει τα αδρά χαρακτηριστικά ενός homo estheticus υπό (ανα)διαμόρφωση. Εξυπακούεται ότι πέραν των ατομικών συμπεριφορών, μέσω των οποίων εκφράζεται αυτή η αισθητική, αυτό που διακυβεύεται τώρα είναι μια νέα κοινωνική κατάσταση στο σύνολό της, ένα νέο πνεύμα των καιρών.

Θα ήθελα να διευκρινίσω, προς αποφυγήν αμφισημίας, ότι το φαινόμενο της γενικευμένης αισθητικής, για το οποίο γίνεται εδώ λόγος, καθώς και η ηθική (*éthique*) που προκύπτει από αυτό, δεν θα έπρεπε να εκλαμβάνονται ως προβλήματα χωρίς συνέπειες, ως «ευκολίες» στις οποίες αρέσκεται η σκέψη σε εποχές ευμάρειας. Θα επιχειρήσω, αντιθέτως, να δείξω ότι τα φαινόμενα αυτά θέτουν επείγοντα ζητήματα τα οποία δεν θα μπορούμε για καιρό να αφήνουμε αναπάντητα ατιμωρητί. Δεν χωράει όμως αμφιβολία ότι αυτό προϋποθέτει να γνωρίζουμε πώς να θέσουμε τα ερωτήματα με άλλον τρόπο. Γεγονός το οποίο εξηγεί και την κριτική που συστηματικά ασκώ στον «ηθικισμό της διάνοησης»: μια φυσική –είναι αλήθεια– ροπή όλων των επαγγελματιών της σκέψης, όλων των τάσεων ανεξαιρέτως. Πρέπει, κατά κάποιον τρόπο, να ανακτήσουμε επαφή με την αλήθεια, η οποία –σύμφωνα με το τελευταίο μήνυμα του Μισέλ Φουκό– οδηγεί σε μια «αισθητική της ύπαρξης», γεγονός που μας επιτρέπει να ενσωματώσουμε στην κατανόηση του κοινωνικού βίου «τη χρήση των ηδονών». Αυτό κατέστη δυνατόν σε ορισμένες ιστορικές περιόδους, όπως στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό ή στον μεσαιωνικό homo ludens (Γιόχαν Χουιτζίγκα). Γιατί να μην το εφαρμόσουμε και στις δικές μας κοινωνίες; Ορισμένοι, όπως ο Γ. Ζίμελ, το επιχειρήσαν στις αρχές αυτού του αιώνα, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να κατηγορηθεί ότι ανέπτυξε μια «κοινωνιολογία του αισθητή». Ωστόσο, το έργο του, βγαλμένο μέσα από το καθαρτήριο, είναι από τα πλέον εύστοχα και διορατικά για την κατανόηση της εξέλιξης του πολιτισμού. Υπό την αιγίδα του τίθεμαι κι εγώ, επιχειρώντας να δείξω ότι από μια αισθητική δύναται να εκπηγάξει μια ηθική (*éthique*).

Ετούτο μας οδηγεί να διακινδυνεύσουμε με μια *άχρηστη σκέψη* (*pensée inutile*), γνωρίζοντας καλά ότι το να μην επιδιώκεις την άμεση ωφέλεια είναι συνήθως εγγύηση για γόνιμα αποτελέσματα σε βάθος χρόνου. Κάτι τέτοιο μας επιτρέπει, αν μη τι άλλο, να αποδείξουμε τη σχετικότητα ζητημάτων που εσφαλμένα θεωρούνται ως επείγοντα, καθώς και να εκτιμήσουμε ορθότερα προς τα πού πρέπει να στραφεί η προσοχή μας: δηλαδή, προς όλα εκείνα τα ασήμαντα της καθημερινότητας, τα οποία προστιθέμενα συνθέτουν τον ιστό τής πλέον κοινής κοινωνιακότητας (*socialité*). Κάτι τέτοιο εγγράφεται στην αναζήτηση μιας *vita contemplativa*, ενός στοχαστικού βίου ο οποίος διαχρονικά συνιστά ένα σημαντικό κομμάτι της πνευματικότητας, και το οποίο βλέπουμε ενίοτε να επανέρχεται με περισσή δύναμη, τώρα που μετρήσαμε τα όρια των εκάστοτε στρατεύσεων. Είναι μια παρέκκλιση από την ευθεία οδό, η οποία όμως περιέργως κοιτάζει προς το μέλλον, γιατί το πισωπάτημα –είναι αλήθεια– μας βοηθά να διακρίνουμε καλύτερα το στόχο και συνεπώς να μένουμε σταθεροί στην πορεία μας. Έτσι, είμαστε σε θέση τώρα και όχι εκ των υστέρων –όπως λέει ο Χέγκελ στην περίφημη μεταφορά του με τη γλαύκα της Αθηνάς⁹ να επισημάνουμε πως ό,τι εμφανίζεται ως αδιάσειστα σταθερό, στην πραγματικότητα έχει ήδη καταρρεύσει και δεν παρουσιάζει κανένα ενδιαφέρον, παρά μόνο ιστορικό. Το να περιγράψουμε το παρόν τη στιγμή που αυτό συμβαίνει, δεν έχει ίσως άλλη χρησιμότητα πέρα από το να κάνει τα καθαρά και απαιτητικά μυαλά, προς τα οποία απευθυνόμαστε,

9. Πρβλ. «... πρέπει να τονίσουμε ότι η φιλοσοφία έρχεται πάντα πολύ αργά. (...) Ως η σκέψη του κόσμου εμφανίζεται στο χρόνο, όπου η ουσιώδης πραγματικότητα έχει περπατήσει τη διαδικασία συγκρότησής της και έχει πλέον ολοκληρωθεί. (...) Η κουκουβάγια της Αθηνάς ξεκινάει το φτερούγισμά της το πρώτον με την έλευση του δειλινού»: G.W.Fr. Hegel, *Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου ή φυσικό δίκαιο και πολιτειακή επιστήμη*, Σ. Γιακουμής (μτφρ.), εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 2004. (Σ.τ.Μ.)

να στρέψουν την προσοχή τους προς τις νέες αυτές πραγματικότητες που εκδηλώνονται εμφατικά στην κοινωνική ζωή, πέρα από μορφές και σκέψεις συμβατικές.

Όπως συμβαίνει με κάθε μορφή δημιουργικότητας, έτσι και αυτή που εδώ μας ενδιαφέρει έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της να είναι εξόχως πολυσήμαντη και, ως εκ τούτου, επιδεκτική ποικίλων ερμηνειών. Αναλόγως, και το βιβλίο αυτό μπορεί να γίνει η αφορμή για ποικίλες αναγνώσεις. Αφήνω στον καθένα την ευχέρεια να χαρεί, όπως ο ίδιος θέλει, το ίδιο το κείμενο ή τις σημειώσεις που το υποστηρίζουν. Με την ελπίδα ότι θα γίνουν αρωγοί στην κατανόηση αυτού που θέλει να δείξει το έργο, τούτέστιν την αλάνθαστη τέχνη της ζωής και την αστείρευτη γονιμότητα κάθε μορφής κοινωνικότητας.